

УДК 159.923.2

Сергієнко Н.П., доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психологія діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

Денисенко М. А., магістр соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

ПОНЯТТЯ "БЕЗПРИТУЛЬНІСТЬ" ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ЦЬОЇ ПРОБЛЕМИ

Запропонована стаття присвячена психологічному аналізу різних наукових підходів до поняття "безпритульність", розглянуті причини появи в суспільстві людей, які позбавлені постійного місця проживання та шляхи вирішення цієї проблеми.

Ключові слова. Особистість, безпритульність, причини, вирішення.

Предлагаемая статья посвящена психологическому анализу различных научных подходов к понятию "бездомность", рассмотрены причины появления в обществе людей лишенных постоянного места жительства и пути решения этой проблемы.

Ключевые слова. Личность, бездомность, причины, решения.

The proposed article is devoted to the psychological analysis of different scientific approaches to the idea of "homelessness", causes of appearance in society people deprived of permanent residence and ways to solve this problem are examined.

Keywords. Personality, homelessness, causes, solutions.

Постановка проблеми. Безпритульність - узгодженого і загальноприйнятого визначення цього поняття не існує. У широкому сенсі - це втрата житла і разом з тим відрізаність від рідних людей, соціальних груп, громадських організацій і втрата приналежності до суспільства.

Реальне число безпритульних людей в окремих країнах та у світі в цілому залишається невідомим, вважається, що воно перевищує офіційні дані в 2-3 рази. Безпритульність призводить до стресу, психічних розладів та зловживанню психоактивними речовинами, особливо алкоголем, хоча, все це може бути наслідком безпритульності. Захворюваність на туберкульоз серед безпритульних щонайменше в 25 разів вище, ніж серед усього населення. Безпритульні в 10 разів більше схильні до ризику такого захворювання, як СНІД (у порівнянні з міським населенням в середньому).

Найбільш важкими є наслідки безпритульності для дітей. Результатами безпритульності у дорослих людей в першу чергу є соціальне відчуження, втрата довіри до інших людей, ізоляція і вивчена беспорядність - переконаність безпритульних, в тому, що вони не в змозі самі контролювати своє життя, щоб задовольнити свої базові потреби. До числа безпритульних, які страждають від надмірної віктимізації, переважна більшість це жінки, які піддавалися насильству в дитинстві. Такі жінки з причини своєї агресивності можуть самі виявляти жорстокість по відношенню до своїх дітей без того, щоб вони їх до цього провокували [1].

Число безпритульних, у світі з 2005 до 2014 року, становить збільшення на 52%. Основним місцем їх проживання є вулиці міст. Своє майно, як правило, безпритульні носять із собою. Деякі з них сплять під мостами в коробках або наметах і обігріваються біля вогнищ, розведених в сміттєвих баках. Інші, надають перевагу паркам і лавкам, але, нерідкі випадки, коли вони сплять і на настилках, взимку багато з них намагаються влаштуватися ближче до міських теплотрасах. Вони часто одягнені в лахміття і брудні речі, знайдені в побутовому смітті, іноді в кілька пар, одягнутих один на одного [4;6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роботою з людьми, які позбавлені постійного місця проживання в різних країнах займається велика кількість некомерційних організацій, як світських, так і релігійних. Переважна більшість з них надають матеріальну та гуманітарну допомогу, серед яких метою є - «ми не даємо клієнтам померти, але й не лікуємо їх». За останні кілька років, багато з таких організацій почали піднімати на державному рівні впровадження програм ресоціалізації. Однак для більшості, це стало не будь яким над завданням, яке виявляється вище їх власних можливостей, або безсистемним просуванням до невизначеної мети. Програма ресоціалізації є комплексна, багаторівнева система. Сюди входять і соціальний супровід, і медична допомога, і матеріальна підтримка. Всі перераховані вище компоненти є вельми зрозумілими - за наявності фахівців

певного рівня, система може працювати досить ефективно. Але, у всіх цих елементах не задіяна особистість людини. Адже, саме вона найбільше постраждала за роки перебування на вулиці і саме їй потрібна ресоціалізація [6].

Статистики «виходу» з безпритульності не існує, проте за оцінками практиків вона в 10 разів нижче статистики «входу». Одна з причин цього - відсутність стратегії по роботі з цією категорією громадян. І якщо соціальна робота ведеться хоча б в деякій мірі, то психологічна ресоціалізація безпритульних людей відсутня як така. Кожен психолог в даній сфері працює за своїми уявленнями, виконуючи скоріше функції фахівця з соціальної роботи, ніж психолога або психотерапевта.

Тому, необхідні дослідження, де особистість без постійного місця проживання розглядається як об'єкт саме психологічного вивчення для подальшого вироблення професійної стратегії роботи з нею. Існує досить велика кількість досліджень, присвячених проблемі безпритульних людей. Особливо це стосується соціологічних досліджень, спрямованих на вивчення загального положення безпритульних в сучасному суспільстві, такі як Ф.Бородкіна, М. Тихонова, М.Астоянц, М.Локшіна, Р.Ємцова, Н.Черніної, С.Ярошенко, П. Штомпки, К. Еммануелло, С. Стівенсона, А. Керс, В.Альтшулера, А.Кашина та С.Кравченко, І. Гилянського, М. Рімашевського, А. Овсянникова і А. Юдина та ін. [1;4].

Метою даної статті є психологічний аналіз різних підходів до вивчення особистісних якостей людей, які позбавлені постійного місця проживання.

Виклад основного матеріалу. Безпритульність - явище, притаманне людству на всьому протязі його існування. Але особливо широко воно розповсюджується в періоди соціальних потрясінь та стихійних лих: голоду, повеней, землетрусів, кризових процесів в тих чи інших країнах. Нині воно притаманне як розвиненим, так і слаборозвиненим країнам.

Те, що безпритульні є, ні для кого не секрет. Ставлення до них у суспільстві різне, здебільшого негативне. Може бути, тому кількість таких людей в нашій країні збільшується з кожним роком [5].

Так в «Словнику російської мови» С.І. Ожегова безпритульний трактується як «людина, яка не має житла, притулку» [2].

Згідно американської «Енциклопедії соціальної роботи», безпритульною вважається людина, «яка не має постійного житла, не веде осідлого способу життя». Спираючись на аналіз відповідної літератури за основу можна взяти визначення безпритульності як відсутність у людини адекватного житла, або висока ступінь ризику опинитися в подібній ситуації. Тобто безпритульні - це люди, які не мають житла (ні власного, ні службового, ні взятого в найм і так далі) або користуються доступом до житла на епізодичній основі і ризикують залишитися без нього в будь-який момент. Іншими словами, це «вуличні» бродяги і бомжі. Їх основне місце ночівлі - вокзал, горище, підвал, вулиця.

Безпритульні з'явилися, напевно, з того моменту, коли виникло поняття «будинок». Однак відомості про безпритульність і про ставлення до цього явища суспільства до XVII століття дуже мізерні. З найбільшою вірогідністю можна стверджувати, що безпритульні і жебраки найчастіше знаходили притулок і допомогу в численних монастирях і храмах.

Безпритульність як соціальне явище визначається винятком індивідів зі сфери володіння або користування житловим приміщенням, в результаті якого вони систематично позбавляються доступу до гарантованих в даному суспільстві можливостей, участі в соціальному, економічному, культурному та політичному житті [3].

Форми і масштаби безпритульності як соціального явища мають соціально-історичну обумовленість і національно-державну специфіку, яка в суспільстві протягом більшої частини часу виражалася в недостатності забезпечення населення країни благоустроєним житлом і одночасному нав'язуванні державою громадянам нормативно-правової залежності

реалізації їх прав і свобод від механізмів реєстрації їх за місцем проживання або місцем перебування.

Велика частина населення вважає за краще не помічати або звинувачувати людей, що знаходяться в ситуації безпритульності, перші відокремлюють друге від себе, як би виключаючи їх зі свого кола, ставлячись як до людей іншого сорту. Соціологи і практики, що працюють у сфері допомоги людям, що знаходяться у важкій життєвій ситуації, називають цей феномен «соціальне виключення». Теорія соціального виключення бере свій початок від концепції стратифікації, що спирається на ідеї М. Вебера, Е. Гідденс, П. Штомпки, Ф.Бородкіна, М. Тихонова, М.С.Астоянц, М.Локшіна, Р.Ємцова, Н.Черніної, С.Ярошенко, Е.Ярскої-Смирнової та ін. [4; 6].

К. Еммануелло описує стан людей, що мають дуже погане здоров'я і страхітливі хвороби на тілі, які є соціально виключеними: «Якби вони звернулися до перехожих, то ті зробили б вигляд, що нічого не чують. Якби вони пішли до лікаря, одна їх присутність в приймальному покої змусило б усіх розбігтися. У пунктах надання термінової медичної допомоги їх оглянули б в останню чергу, оскільки завжди вважалося, що їх стан не вимагає термінового втручання. Вони усвідомили марність всіх своїх прохань. Як і ув'язнені (у в'язниці - прим автора), вони зрозуміли, що їх голос ніколи не буде почутий, тільки з інших причин: оскільки вони були «замкнуті зовні» [5].

С. А. Стівенсон у своїй роботі «Про феномен безпритульності» пише, що особам які не мають постійного місця проживання часто, важко сформулювати і висловити певні плани того, як покинути вулицю. Зазвичай такі люди мають кілька проєктів, наприклад, купити будиночок в селі, але жоден з цих планів не має деталей, не є продуманим. Швидше все це схоже на фантазії, мрії, ніж на реальний план.

Для безпритульних людей дійсно характерна орієнтація саме на сьогоднішній день. Це спосіб адаптації до невизначених і непередбачуваних умов

існування на вулиці, який допомагає зняти тривожність і страх майбутнього. Часто осіб без постійного місця проживання долучають до суспільства шляхом пошуку особистих контактів в ньому. Особливу цінність дана стратегія представляє для людей, які недавно на вулиці і ще не встигли опуститися. На те, щоб знайти людину, яка не з їх кола оточення сподіваються багато, але для більшості - це нездійсненна мрія.

Однак із прикладів різних джерел ми можемо сказати, що найчастіше така людина, що намагається врятувати безпритульного, тільки ще сильніше погіршує становище. Безпритульний нічого не робить, живе за рахунок цього «рятівника» і незабаром рятівник усвідомлює, що такий стан справ його не влаштовує, і він знову опиняється на вулиці. Спираючись на теорії про фрустрації та її зв'язку з агресією, а також теорії когнітивних спотворень Є. А. Керс, який провів дослідження, як діють безпритульні люди, як часто вони обирають агресивний спосіб реагування і якими типами когнітивних спотворень вони користуються для виправдання своєї поведінки [4].

А.В. Якушев, у своєму конспекті лекцій про соціальну роботу, говорить про наслідки тривалої безпритульності для людини. Це, насамперед втрата себе як особистості, різке зниження статусу, стрес, утруднена можливість самореалізації, відсутність нормального відпочинку і відновлення сил, можливі психічні розлади [1].

Як пише С.А. Стівенсон, безпритульним людям часто важко сформулювати і висловити певні плани того, як покинути вулицю. Для безпритульних людей дійсно характерна орієнтація саме на сьогоднішній день. Це спосіб адаптації до невизначених і непередбачуваних умов існування на вулиці, який допомагає зняти тривожність і страх майбутнього. Люди, з одного боку бажаючи змінити ситуацію, насправді не мають ніякого продуманого плану, живуть сьогоднішньому дню [5].

Втрата житла, соціальних зв'язків, соціальне виключення, умови життя стають найчастіше причиною алкоголізації безпритульних людей. У дослідженнях, присвячених відносинам безпритульних людей з алкоголем,

можна виділити наступні опорні моменти: С.А. Стівенсон пише, що вживання алкоголю стає для безпритульної людини одним з головних способів включення його в суспільство. Однак це включення епізодичне, що не постійне і, найчастіше, символічне. Алкоголь включає безпритульних людей в порочне коло, тому як він стає необхідною умовою для включення в групу, яка не об'єднана ніякими іншими цілями С.А. Стівенсон пише про те, що таким чином вживання алкоголю стає для безпритульної людини одним з головних способів включення його в суспільство. Однак це включення епізодичне, що не постійне і, найчастіше, символічне [1].

В.Б. Альтшулер, А.В. Кашин та С.Л. Кравченко виявили, що у безпритульних людей хвороба протікає важче, яскраво виражена алкогольна деградація особистості, яка включає морально-етичне та інтелектуально-розумове зниження [1; 3; 5].

Причини появи цього контингенту осіб, можна розділити на об'єктивні і суб'єктивні.

До суб'єктивних можна віднести генетичні та біологічні особливості деяких людей, їх схильність до бродяжництва, небажання трудитися. Ці люди - потенційні бомжі, і при виникненні певних умов вони ними стають.

Серед об'єктивних причин - загострення економічної ситуації (стагнація виробництва, інфляція, зростання цін, падіння життєвого рівня), політична нестабільність, втрата моральних цінностей і орієнтирів [3].

Твердження про те, що причини безпритульні пов'язані з психологічними особливостями індивіда, схильністю до пороку, відсутністю стимулів до занять рутинною роботою, тяги до кримінальної романтики, помилкової свободи, не позбавлене сенсу. Але той факт, що у більшості переважають зовнішні, що не залежать від волі людини обставини і що розвиток так званого соціального дна, його зростання і посилення агресивності обумовлені політикою реформ в країні, не дозволяє міряти всіх на один аршин.

Робота з соціальної реабілітації безпритульних необхідна тому, що людина, з якої-небудь причини втратив реєстрацію за місцем проживання (тобто безпритульний зараз), втрачає частину своїх громадянських прав, бо законодавчо ця людина не описана (немає юридичної дефініції «безпритульний»). На основі нормативних актів і соціальних програм виконавча влада «прив'язана» до конкретних суб'єктів, які в свою чергу взаємодіють з людьми, які постійно проживають на даній території. В результаті цього безпритульна людина стає «невидимим» для суб'єктів виконавчої влади та їх соціальних програм.

Розглянута проблема допомоги громадянам без певного місця проживання є актуальною в даний час, тому зростання чисельності безпритульних триває. Людина без постійного місця проживання - це людина, позбавлена часом не тільки права, а й інших елементарних умов життя: медичного обслуговування (немає прописки); постійного місця роботи (немає паспорта або трудової книжки; немає роботи або не беруть на роботу) і т.д. Не кажучи вже про душевний комфорт, нормальному самопочутті [5].

У вирішенні різноманітних проблем бездомності велику роль відіграють соціальні працівники, особливо ті з них, хто трудиться у відповідних установах: притулках, центрах соціальної реабілітації і т.д.

Не можна обмежуватися лише наданням соціальних послуг (у вигляді ночівлі та матеріальної допомоги) - слід вживати заходів щодо повернення безпритульних до звичайного життя, допомагати їм заново знайти соціальний статус, проводити профілактику безпритульності, усуваючи її причини, надавати їм психологічну допомогу.

Необхідно налагодити систему забезпечення безпритульних документами, що засвідчують особу осіб без громадянства і не мають місця проживання, або ввести і для них полегшену процедуру отримання паспортів. Документ не має офіційного статусу, але все ж частково замінює

посвідчення особи, дає (за погодженням з міською владою) її власникові можливість отримати деякі види допомоги (наприклад, медичної) [6].

Безпритульні були, є і будуть. Завдання держави і суспільства - зробити все для того, щоб безпритульність була наслідком виключно вільного вибору, а не неможливість вибратися з пастки, розставленою законами, і громадським відторгненням [1].

Найголовніше ж у вирішенні даної проблеми - це подолати системну кризу в країні, проводити таку соціальну політику, яка була б націлена на забезпечення нормальних умов життя більшості населення, особливо так званих незахищених шарів.

Висновки. У людини, яка довгий час живе на вулиці, зникають соціальні зв'язки, повністю втрачаються міжособистісні відносини. Найперша необхідність при цьому - забезпечити реінтеграційними методами, соціальні адаптації, до сучасних умов життя. Дати їм можливість спілкуватися, показати, що суспільство до них небайдуже.

Як пише С.А. Стівенсон, безпритульним людям часто важко сформулювати і висловити певні плани того, як покинути вулицю. Для безпритульних людей дійсно характерна орієнтація саме на сьогоднішній день. Це спосіб адаптації до невизначених і непередбачуваних умов існування на вулиці, який допомагає зняти тривожність і страх майбутнього.

Узагальнюючи можна сказати, що безпритульні - це категорія осіб, які не мають житла. Безпритульність - одна з глобальних проблем людства, що полягає у відсутності можливості забезпечення житлом великої кількості жителів планети і породжувана різними причинами глобального, регіонального та місцевого значення, як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Безпритульність може мати характер хронічний або ситуаційний; може бути добровільною або вимушеною.

ЛИТЕРАТУРА

1. Егоров М.О. Бездомность в вопросах и ответах / М. О. Егоров. - СПб: Питер, 2008. – 210с.
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов. - М.: Оникс, 2008. – 736с.
3. Журавлев В.Ф. Бездомность как социальная проблема / В. Ф. Журавлев. // Социологические исследования. – 2007. -№ 3-4. - С.35-43.
4. Завьялова Ф.Н. Уровень и образ жизни БОМЖей /Ф. Н. Завьялова, Е. М. Спиридонова. - М.: "Наука", 2000. – 373с.
5. Осинский И.И. Бездомные - социальное дно общества / И. И. Осинский, И.М.Хабеева, И.Б.Балдаева. // Социс. - 2003. - №1. - С.53-58.
6. Сигутина М.А. Бездомность: состояние и пути решения проблемы. Методология социологических исследований / М. А. Сигутина. - М.: РГУ, 2002. -197с.